

CƏNUBİ QAFQAZDA “3+3” PLATFORMASI: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

ETİBAR ALİYEV

*Bakı Dövlət Universiteti, magistr**E-mail: etibaraliyev995@gmail.com*

GİRİŞ

Hazırkı mərhələdə global səviyyədə geosiyasi dinamika sürətlə dəyişir və bu beynəlxalq siyasi proses COVID-19 pandemiyasından sonra daha da sürətlənib. Regional və global geosiyasi proseslərin bir-biri ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alaraq, ayrı-ayrı ölkələrin geosiyasi proseslərin regional dinamikasına təsir göstərə bilən roluna xüsusi diqqət yetirilir.

Ukrayna böhranı fonunda dünya siyasətində özünü təsdiq edən postsovet məkanının regionlarından biri zəngin təbii ehtiyatlarına görə həm regional, həm də aparıcı oyunçuların maraqlarının toqquşduğu Cənubi Qafqazdır, nəqliyyat qovşağına çevrilmək imkanları və Şərqlə Qərb, eləcə də Şimal və Cənub arasında “körpü” rolu oynayır. Üstəlik, imperiya keçmişinə malik olan və ona sahib olmaq uğrunda əsrlər boyu mübarizə aparan Rusiya, Türkiyə və İranla həmsərhəd olan Cənubi Qafqaz müasir dövrdə təkcə regional deyil, həm də global geosiyasi güclərin rəqabət meydanına çevrilib. Bununla belə, regiona təsir uğrunda mübarizə onu xaosə sövq edir ki, bu da regional təhlükəsizliyin və iqtisadi inkişafın tam təmin olunmasını təhdid edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya indi çoxqütblü mühitdə formalaşmalı olan yeni beynəlxalq münasibətlər sistemi axtarışında olmaqla əsaslı dəyişiklikləri yaşayır. Bu dəyişikliklər həm global güclər arasında mübarizəni gücləndirir, həm də Türkiyə və İran kimi güclərə global güc mərkəzləri – ABŞ, Çin, Rusiya, Böyük Britaniya və ABŞ arasında tarazlıq yaratmaqla geosiyasi mövqelərini gücləndirməyə və təsirlərini artırmağa imkan verir. Beləliklə, yuxarıdakı oyunçuların geostrateji maraqlarının toqquşduğu Cənubi Qafqazda baş verən hadisələr, xüsusilə Rusiya-Türkiyə-İran üçbucağında yeni regional nizamın formalaşmasına birbaşa təsir göstərir.

CƏNUBİ QAFQAZDA “3+3” PLATFORMASI: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Regional problemlərin həlli və Cənubi Qafqazda davamlı sülh və təhlükəsizliyin bərqərar olması üçün platformaların yaradılması ideyası yeni deyil.

Hələ 1996-cı ildə Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və Rusiya prezidentlərinin iştirakı ilə Kislovodskda “Qafqazda millətlərarası harmoniya, sülh, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq haqqında Bəyannamə” imzalanmışdır. 1999-cu ildə İstanbulda keçirilən Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) Zirvə toplantısında Azərbaycanın keçmiş prezidenti Heydər Əliyev Cənubi Qafqaz ölkələrini əhatə edəcək paktın yaradılmasını təklif etdi. Öz növbəsində Türkiyənin o vaxtki prezidenti S.Dəmirəl də Qafqazda sabitlik platformasının yaradılması təklifini irəli sürərək, regional sülhün və iqtisadi inkişafın təşviqinə yönəlmiş bu ideyanı dəstəklədi. Əsas səsələnən formatlar 3+3+1 (Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan + İran, Rusiya, Türkiyə + ABŞ) və 3+3+2 (Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan + İran, Rusiya, Türkiyə + ABŞ və Aİ) olub [1].

Əgər Türkiyə hakimiyyəti Qərb ölkələrinin mümkün platformalarda iştirakına qarşı deyildisə, 2002-ci ildə R.T.Ərdoğanın rəhbərlik etdiyi Ədalət və İnkişaf Partiyasının (AKP) Türkiyədə hakimiyyətə gəlməsindən sonra vəziyyət kökündən dəyişdi. 2008-ci ildə - Gürcüstan hadisələrindən sonra R.T.Ərdoğan əvvəlcə “2+3” (Türkiyə, Rusiya + Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan), daha sonra isə İranı da bu formata əlavə edərək “3+3” formatını təklif etdi. Beləliklə, Türkiyə hakimiyyəti regional oyunçularla fəal əməkdaşlıq edərək Qərb ölkələrini Cənubi Qafqazdakı proseslərdən kənarda qoymağa çalışıb [2].

Qeyd etmək vacibdir ki, o zaman Moskva bu formatların Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı strateji maraqlarına təhlükə kimi qiymətləndirdiyi üçün onların həyata keçirilməsində maraqlı deyildi. Bu formatları dəstəkləmək Türkiyənin regionda artan təsirini tanımaq demək olardı. Lakin İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra regionda yeni vəziyyət yaranıb ki, Moskva regional proseslərdə öz paylarını artırmağa imkan vermədən, regional məsələlərdə Türkiyə və İranla fəal əməkdaşlıq etməlidir. Başqa sözlə, Qərb dövlətlərinin regiona aktiv müdaxiləsi əvəzinə Türkiyə və İranın Cənubi Qafqazda olma-

sı Rusiyanın maraqlarına cavab verir, çünki Rusiya Cənubi Qafqazda hegemonudur və Ankarada onun maraqları nəzərə alınır [3].

Bundan əlavə, Ukrayna böhranı ilə bağlı Qərbin sanksiyaları kontekstində Rusiyanın xarici siyasətində Şərqa və Cənuba “dönüş” planlaşdırılır. Regional güclərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın gücləndirilməsi regional ticarət-iqtisadi və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsini asanlaşdırır, eyni zamanda milli maraqları nəzərə alan yeni təşəbbüslərin ortaya çıxmasına kömək edir. Astana formatı Rusiya, Türkiyə və İran hakimiyyətinin maraqlarının toqquşmasına baxmayaraq, ortaq təmas nöqtəsi yarada bilməsinin bariz nümunəsidir. İndi Rusiya-Türkiyə-İran üçbucağından eyni yanaşma Cənubi Qafqazda davamlı sülh və təhlükəsizliyin bərqərar olması üçün lazımdır. [2].

Türkiyə prezidenti tərəfindən təklif edilən və Rusiya, İran və Azərbaycan hakimiyyətləri tərəfindən dəstəklənən “3+3” (Rusiya, Türkiyə, İran + Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan) Qafqaz platforması yenidən aktuallaşmış. Bu platforma Cənubi Qafqazda qeyri-regional oyunçuların müdaxiləsini istisna edəcək, regional inkişafı təmin edəcək və istənilən düşmən hərəkətlərə qarşı zamanət verəcək ciddi geosiyasi paradigmaya əsaslanır. Bunlar bu platformanın həyata keçirilməsi Cənubi Qafqazı münaqişə məkanından sabitlik və sülh bölgəsinə çevirərək qarşılıqlı ticarəti gücləndirəcək [4].

Lakin Gürcüstan tərəfi bu formatda iştirakdan imtina edib, baxmayaraq ki, Rusiya xarici işlər nazirliyi S.V.Lavrovun sözlərinə görə, Gürcüstan heç bir ilkin şərt olmadan bu format üzrə danışıqlara qoşula bilər. Gürcüstan hakimiyyətinin bu formatda iştirak etmək niyyətində olmamasının əsas səbəbləri ərazi münaqişələrinə görə Tbilisinin Moskva ilə diplomatik münasibətlərinin olmaması, eləcə də Qərb güclərinin regionda təsirinin məhdudlaşdırılmasına qarşı olmasıdır.

Bu formatın həyata keçirilməsi, ilk növbədə, Rusiya, Türkiyə və Azərbaycanın maraqlarına cavab verir. Qərbin sanksiyaları şəraitində Rusiyanın yeni bazarlara ehtiyacı var və Cənubi Qafqazda bütün nəqliyyat şəbəkələrinin blokdan çıxarılması bütövlükdə Mərkəzi Avrsiyada nəqliyyat geosiyasətini dəyişəcək. Bu, Türkiyə üçün Mərkəzi Asiya ölkələri ilə birbaşa nəqliyyat marşrutlarına çıxış əldə etmək və Qafqaz-Xəzər regionunda Türkiyənin təsirini ge-

nişləndirmək üçün əlverişli şərait yaradacaq [5].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sözlərinə görə, “kommunikasiyaların açılması sayəsində biz dərhal region ölkələri arasında ticarət döviyyəsi-ni artırma və on minlərlə iş yeri açma bilirik” [6]. Bu format tam reallaşarsa, Azərbaycan Naxçıvana ən qısa marşrutu götürəcək, Ermənistanla diplomatik əlaqələr qura biləcək və bununla da Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə son qoyulacaq.

Bu format İran hakimiyyəti tərəfindən ona görə birmənalı deyil ki, bir tərəfdən uğurlu hesab olunur, ən azı, Qərb ölkələrinin orada iştirakı nəzərə alınmır və Tehran danışıqlarda fəal iştirak etməyə çalışır və digər tərəfdən, “3+3” İranın milli maraqlarına cavab vermir, çünki bu formatın həyata keçirilməsi Türkiyəyə Qafqaz-Xəzər regionunda mövqelərini möhkəmləndirməyə imkan verəcək və iki ölkə arasında hərbi-siyasi, ticarət və iqtisadi prosesləri sürətləndirəcək. Bu, İranın şimal sərhədlərində “türk qurşağı” yaradacaq və gələcəkdə İslam Respublikası əhalisinin əhəmiyyətli hissəsinin türkdilli xalqlardan ibarət olduğunu nəzərə alsaq, bu, İranın ərazi bütövlüyünə təhlükə yarada bilər. [1].

Ermənistan hakimiyyəti də bir sıra səbəblərə görə bu formata ehtiyatla yanaşır. Birincisi, o, Cənubi Qafqazın bütün mümkün ərazilərində türk varlığını rəsmiləşdirmək üçün bir vasitə kimi qiymətləndirilir. Üstəlik, Azərbaycanın müttəfiqi olan Türkiyənin güclənməsi Ermənistanın suverenliyinə təhlükə yaradır. İkincisi, Ermənistanın baş naziri N. Paşinyan qərbyönlü siyasət yürüdür, Qərb dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətləri gücləndirir. Belə bir şəraitdə Rusiya, Türkiyə və İranın kollektiv Qərbi Cənubi Qafqazdakı proseslərdən kənarda qoymaq cəhdi Ermənistanın daha da zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. [7].

Nəticədə, “3+3” formatı çərçivəsində müzakirə olunan məsələlər ikitərəfli münasibətlər formatından qat-qat əhəmiyyətli olsa da, bütün regionun perspektivlərinə aid olduğuna görə, qarşıya qoyulmuş vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün “3+3” formatında, ilk növbədə, Ermənistanla Türkiyə, Ermənistanla Azərbaycan arasında diplomatik münasibətlərin qurulması, eləcə də Rusiya ilə Gürcüstan arasında diplomatik münasibətlərin bərpası hələ də lazımdır.

Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, Cənubi Qafqazda İkinci Qarabağ müharibəsindən sonrakı

geosiyasi reallıqlar regional məsələlərə yeni yanaşmalar tələb edir. ABŞ və Ermənistan ərazisində missiyası fəaliyyət göstərən Aİ ölkələrinin intensivləşmiş siyasətləri fonunda Rusiya, Türkiyə və İranın maraqlarını nəzərə almaqla onların təsir zonalarını dəqiq müəyyən edəcək əməkdaşlıq formatı tapılmamışdır [4]. Bu, bir tərəfdən onlar arasında hər hansı toqquşmaların qarşısını almağa, regional inkişafa şərait yaratmağa kömək edəcək, digər tərəfdən də ümumi maraqlar taparaq yeni regional dünya nizamının qurulmasına töhfə verəcək.

Nəticə

Beynəlxalq nöqteyi-nəzərdən bu hesabat 44 günlük müharibənin beynəlxalq münasibətlər üçün üç əsas nəticəsini müəyyən edir. Birincisi, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında müharibədən əvvəl aparılan sülh danışıqlarının nəticəsiz qalması və beynəlxalq ictimaiyyətin Ermənistanla beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməsi üçün təzyiq göstərmək istəməməsi beynəlxalq münasibətlərə Makiavelist baxışı təsdiqləyən bir haldır. Erməni liderlərinin beynəlxalq hüquqa məhəl qoymaması və onlara verilən cəzasızlıq (onların cəzalandırılmaması), beynəlxalq reaksiyanın olmaması təkcə Cənubi Qafqazın iki respublikası arasında sülh prosesinə deyil, beynəlxalq hüquq normalarına da zərbə vurdu. Müharibənin ikinci mənası daha çox hərbi xarakter daşıyırdı. Son onilliklər ərzində texnoloji inqilablar sayəsində həyatımızın demək olar ki, bütün sahələrinin sürətlə dəyişməsi, belə çıxır ki, hərbi sahədən də yan keçməyib. Azərbaycanın müasir silahlar sayəsində böyük ölçüdə qalib gəldiyi 44 günlük müharibə bu inqilabın təsdiqi idi. Bu inqilab bəzi dövlətlər tərəfindən çağırış kimi qəbul edilsə də, buna fürsət kimi baxan bir qrup ölkə var. Sənəddə kiçik dövlətlərə daha böyük dövlətlərlə qarşıdurmada öz milli maraqlarını daha qətiyyətlə müdafiə etmək imkanı yarada bilən İkinci Qarabağ müharibəsinin üçüncü nəticəsi kimi təqdim olunan budur. Bu yeni vəziyyət nəinki kiçik dövlətlərin müdafiə imkanlarını təkmilləşdirəcək, həm də böyük dövlətlər üçün hərbi qarşıdurma xərclərini artırıcaq və onları danışıqlar yolu ilə həll yollarını axtarmağa getdikcə daha çox sövq edəcək.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Агазаде М.М. Вторая карабахская война: кто на самом деле победитель? // Постсоветские исследования. 2021. Т. 4. № 2. С. 119-126
2. Агамалиев С.М., Дадабаева З.А., Савичева Е.М. Контуры Нагорно-Карабахской войны 2020 г.: позиции ключевых акторов // Вопросы истории. 2022. № 1-2. С. 82-92.
3. Атрисангари Ф. Внешняя политика Ирана на Южном Кавказе: идентичность и национальные интересы // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2020. Т. 22. № 1. С. 32-48.
4. Гаджиев К.С. Геополитические ориентиры США на Южном Кавказе // Россия и новые государства Евразии. 2019. № 3 (44). С. 91-106.
5. Крылов А.Б. Южный Кавказ: этапы постсоветской истории // Россия и новые государства Евразии. 2021. № 2 (51). С. 147-162.
6. Пархитко Н.П., Курылев К.П., Станис Д.В. Военно-политическое и военно-техническое сотрудничество государств Центральной Азии // Военная мысль. 2020. № 7. С. 22-39.
7. Притчин С.А. Вторая карабахская война и ситуация на Южном Кавказе // Россия и новые государства Евразии. 2021. № 3(52). С. 153-164

"3+3" PLATFORM IN THE SOUTH CAUCASUS: PROBLEMS AND PERSPECTIVES SUMMARY

The article analyzes the general geopolitical landscape in the South Caucasus in 2020 in the context of the Second Karabakh War and the new realities created after the war. The relevance of the research topic is to present this conflict in an asymmetric paradigm. Based on the analysis of the legal status of the parties to the conflict, as well as the goals, strategies and resources of their positions, the characteristics of the conflict were characterized accordingly and the conflict was interpreted. The strengthening of power in the South Caucasus has not only changed the regional geopolitical landscape, but also opened opportunities for intra-regional integration processes. In this regard, the purpose of this study is to identify the characteristics of these changes, as well as the factors influencing the regional processes after the war.

Keywords: *South Caucasus, Second Karabakh War, Caucasus Platform, geopolitics, Azerbaijan, Iran.*

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, İkinci Qarabağ Müharibəsi, Qafqaz Platforması, geosiyasət, Azərbaycan, İran.*

ПЛАТФОРМА «3+3» НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕЗЮМЕ

В статье анализируется общий геополитический ландшафт на Южном Кавказе в контексте Второй карабахской войны и новых реалий, создавшихся после войны в 2020 году. Актуальность темы исследования состоит в том, чтобы представить этот конфликт в асимметричной парадигме. На основе анализа правового статуса сторон конфликта, а также целей, стратегии и ресурсов их позиций соответствующим образом охарактеризованы характеристики конфликта и дана интерпретация конфликта. Усиление власти на Южном Кавказе не только изменило региональный геополитический ландшафт, но и открыло возможности для внутрирегиональных интеграционных процессов. В связи с этим целью данного исследования является выявление особенностей этих изменений, а также факторов, влияющих на региональные процессы после войны.

Ключевые слова: *Южный Кавказ, Вторая Карабахская война, Кавказская платформа, геополитика, Азербайджан, Иран.*

XÜLASƏ

Məqalədə 2020-ci ildə İkinci Qarabağ Müharibəsi və müharibədən sonra yaranmış yeni reallıqlar kontekstində Cənubi Qafqazda ümumi geosiyasi mənzərə təhlil edilir. Tədqiqat mövzusunun aktuallığı bu münaqişəni asimmetrik paradigmadə təqdim etməkdir. Münaqişə tərəflərinin hüquqi vəziyyətinin, habelə mövqelərinin məqsəd, strategiya və resurslarının təhlili əsasında münaqişənin xüsusiyyətləri müvafiq olaraq səciyyələndirilmiş və münaqişə şərh edilmişdir. Cənubi Qafqazda hakimiyyətin güclənməsi regional geosiyasi mənzərəni dəyişməklə yanaşı, regiondaxili inteqrasiya prosesləri üçün imkanlar açıb. Bu baxımdan, bu araşdırmanın məqsədi bu dəyişikliklərin xüsusiyyətlərini, habelə müharibədən sonra regional proseslərə təsir edən amilləri müəyyən etməkdir.